

«КУЛЛИЁТ»-И БЎИСҲОҚИ АТЪИМАИ ШЕРОЗӢ
Тақриз ба «Куллиёт»-и Бӯисҳоқи
Атъимаи Шерозӣ. Таълифи Абӯисҳоқ
Чамолуддин Ҳаллоҷи Шерозӣ маъруф ба
Бӯисҳоқи Атъима (мутаваффои 827 ҳ.қ).
Тасҳеҳи Масури Растағори Фасоӣ.
Интишороти Маркази наириёти мероси
мақтуб. Техрон, 1382. – 131+330с.

«КУЛЛИЯТ» БУИСХОКА
АТЪИМА ШИРАЗИ
Рецензия на «Куллият» Буисхоки
Ат`има Ширази. Сочинение Абу Исхака
Джамал ад-Дина Халладжа Ширази,
известного как Бӯисхок Ат`има (ум. в
827 л.х). Редакция Мансура Растағора
Фасои. Издание Центра письменного
наследия. – Тегеран, 1382. 131+330 с.

“KULLIYAT” BY BUISKHOKI
АТЪИМА SHIRAZI
Reviews on “Kulliyot” by Buiskhoki
At`ima Shirazi. Composition by Abu Ishak
Djamal ad-Din Khalladge Shirazi known as
Buishok At`ima (died in 827 hijra).
Recension by Mansur Rastagor Fasoī.
Edition by the Center of Written Heritage .-
Tehran, 1382 hijra. 131+330pp.

Мустафо Зокири,
д.и.филол., омӯзгори Донишгоҳи шаҳид
Бихишті (Техрон, Эрон)

Баргардон аз алифбои арабӣ ва
тавзеҳоти номзади илмҳои филология,
дотсенти ДДХ ба номи акад.
Б. Гафуров (Тоҷикистон, Хучанд)
Пулотова Шоира Солиҷоновна

Мустафо Зокири, д.филол. н.,
преподаватель Университета мученика
Бихишти (Тегеран, Иран)

Переложение с арабской графики и
комментарии к.филол.н, доцента ХГУ
им. акад. Б. Гафурова
Пулатовой Шокры Солиджоновны

Zokiri Mustafо, Dr. of Philology, Professor
of the University named after Martyz
Bukhishti (Iran, Tehran)
Transposition from Arabic script and
commentaries by **Pulatova Shoira**
Solidjonovna, candidate of philological
sciences, associate Professor of KSU named
after academician B.Gafurov
E-MAIL: pulodova78@mail.ru

Калидвожаҳо: таърихи адабиёти Эрон дар асрҳои XIV-XV, «Куллиёт»-и Абӯисҳоқи Атъима, жанрҳои адабӣ, атъимасароӣ, Мирзо Ҳабиби Исфаҳонӣ, Бисмили Шерозӣ, Ҳакими Сурӣ

Тақриз ба наири тозаи «Куллиёт»-и Абӯисҳоқи Атъима, нахустин шоири форси тоҷик, ки тамоми эҷодиёташро ба тавсифи гизо бахшидааст, навишта шудааст. Таъкид мегардад, ки дар баробари аҳамияти адабӣ ашъори Атъима аз лиҳози забонишиносӣ, махсусан этимологияи вожагони форсии ифодакунандаи номи гизоҳо қимати зиёд дорад. Муаллиф дар баробари ҳусни китоб, иштибоҳот ва ағлоти «Куллиёт»-ро мавриди таҳлил қарор додааст. Дар тақриз ҳамчунин оид ба шоирони минбаъда, ки дар пайрави Абӯисҳоқи Атъима ба атъимасароӣ машғул шудаанд, аз ҷумла Аҳмади Атъима, Тақии Дониш, Суҳайли Шерозӣ, Мирзо Иштиҳо маълумоти мухтасар дода шудааст.

Ключевые слова: история иранской литературы XIV-XV вв, «Куллият» Абу Исхака Ат`има, литературные жанры, ат`имасарои (восхваление кушаний), Мирзо Хабиб Исфакони, Бисмил Ширази, Хаким Сури.

Рецензия на «Куллият» Абу Исхака Ат`има, первого поэта в истории таджикско-персидской литературы, который посвятил свое творчество восхвалению кушаний и блюд. Отмечается, что наравне с литературным значением стихи Абу Исхака обладают большой ценностью с точки зрения языкознания, особенно выяснения этимологии названий персидско-таджикских блюд. В рецензии подробно проанализированы достоинство издания и его упущения, недостатки и ошибки указанного издания. Даны краткие сведения о последующих поэтах, посвятивших своё творчество вслед за Абу Исхаком описанию и восхвалению кушаний и блюд, в том числе Ахмадае Ат`има, Таки Даниша, Сухайли Ширази, Мирзо Иштихо.

Key words: history of Iranian literature referring to the XIV-th –XV-th cc. "Kulliyot" by Abu Ishak At'im, literary genres, at'imasaroi (eulogics to quisine), Mirzo Habib Isfahoni, Bismil Shirazi, Hakim Suri

The given work is a review of "Kulliyot" written by Abu Ishak At'im, the first poet in the history of the Tajik-Persian literature who devoted his creation to the eulogy to various dishes of the national quisine. It is marked that on a par with the literary importance Abu Ishak's poems possess great value from the viewpoint of linguistics, especially when you try to ascertain the etymology of Persian-Tajik dishes. Both dignities of the edition and omissions, drawbacks, mistakes present in it have been analyzed. Short information is given about subsequent poets who continued descriptions and praises of national quisine after Abu Ishak; among them there are: Ahmad At'im, Taki Danishe, Suhayli Shirazi, Mirzo Ishtiho.

Адабиёти форсӣ аз муҳимтарин адабиёти ҷаҳон ва дарёест бекарон, ки шояд ҳеҷ кас натавонад ба аъмоқи он роҳ ёбад. Шеърӣ форсӣ дар ҳар заминае қобили тасаввур ҳунарнамоӣ карда ва осори муҳимму боарзиши фаровоне ба ёдгор гузоштааст. Аз ҷумла, заминаҳое, ки шуароӣ форсизабон – аз эрониву ҳиндӣ ва турку арабу аҷам – бад-он пардохтаанд, васфи маҷолиси базму шарҳӣ анвои ғизоҳоест, ки дар онҳо ба масраф мерасидааст.

Васфи ғизо дар паҳлавӣ

Дар ин замина мо ҳатто осоре аз форсии миёна, яъне форсии пеш аз ислом дар даст дорем. Рисолаи кӯчаке ба паҳлавӣ мавҷуд аст ба номи «Хусрави Кубодон ва ридак», ки дар маҷмӯаи мутуни паҳлавии Ҷомосб Осано чоп шудааст, ки дар он Анӯшервон аз писараке ашрофзода ва луси боронидаи дарбории пурмуддао, ки аз ҳама одобу русум боҳабар аст, суолоте мекунад ва аз ҷумла дар бораи бехтарин ғизоҳо аз ӯ мепурсад, ки ӯ ҳам ба тафсил шарҳ медиҳад. Ва Саолибӣ ҳам ин гуфтугӯро дар китоби «Ғураи ахбори мулк-ул-фурс» ривоят кардааст ва ҳулосаи он дар тарҷумаи китоби «Эрон дар замони Сосониён»-и таълифи Кристенсен (1, с. 620-623) омадааст. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» низ ба муносибатҳои аз ғизоҳо ном бурдааст ва аз ӯ бештар муфассалтар Низомӣ дар «Ҷамза»-и худ аз ағзия ва атъима зикр кардааст.

Дар давовини шуароӣ дигар низ намунаҳое ёфт мешавад, ки шояд бад набовард касе онҳоро ҷамъоварию мунташир кунад. Ва шояд яке аз қадимтарини онҳо қасидаи

муфассал ва чолибест таҳти унвони «Тутмоҷия», ки ба Манучехрии Дамғонӣ нисбат додаанд ва марҳум Маликушшуаро Баҳор мақолае дар муаррифии он навиштааст, ки дар маҷмӯаи «Баҳор ва адаби форсӣ» чоп шудааст (2, с. 217-220).

Бӯисҳоқи Атъима

Аммо бархе шоирон тамоми ҳамми худро сарфи сурудани ашъор дар васфи ғизоҳои рангоранг кардаанд, ки зоҳиран нахустини онҳо Бӯисҳоқи Атъима аз шуарои садаи нӯҳум ва муосири Ҳофиз будааст, ки марди муллову дарвешсифат ва аз муридони Саид Неъматуллоҳи Валӣ будааст. Дар ашъоре, ки ӯ дар ин замина сурудааст, номи ғизоҳое омадааст, ки бисёре аз онҳо имрӯза ё дуруст намешавад ва ё ба номҳои дигаре хонда мешавад. Оқои Мансури Растагори Фасоӣ дар охири «Куллиёт»-и Бӯисҳоқ нумоёе аз ғизоҳои мазкур дар китобро овардааст, ки назаре иҷмолӣ бад-он калимоти ғарибу ноошнои бисёреро ошкор мекунад (3, с. 315-330). Фаҳми ашъор ва низ қисматҳои мансури китоб – ба донишмандони маъноӣ ин калимот ва ҷиғунагии таҳияи ин ғизоҳо вобаста аст ва агар касе ин иттилоотро надошта бошад ё аз ин ашъор ҳеч намефаҳмад ва ё дарёфте сарсарӣ ва мубҳам пайдо мекунад, лизо ин китоб, ба назари инҷониб, бештар ба дарди луғавиён ва аҳли луғат меҳӯрад, то аз рӯи он ба баррасии калимот ва решаи онҳо ва маонии онҳо пай бибаранд. Мутаассифона, фарҳангҳои қадими форсӣ ба нудрат аз ин луғот зикре кардаанд ва нахваи таҳияи ин ғизоҳо дар камтар китобе ёфт мешавад, магар ба таври иттифоқӣ дар кутуби адвияи тиббии қадим, монанди «Тӯҳфаи Ҳакими муъмин» ё «ал-Абния ан ҳақоик-ул-адвия» ва амсоли онҳо.

Мушкили ғавқ боис мешавад, ки лутфи сухани Бӯисҳоқ ғолибан ба осонӣ дарк нашавад ва ҳамин мушкил дар мавриди «Девони албиса»-и Маҳмуд Низоми Қорӣ (мутаваффоӣ ҳудуди 866 х.қ./1461-1462) (4), ки қорӣ Қуръон будааст, низ зоҳир аст ва мо, ки имрӯз беш аз понсад сол аз онҳо дурем, дигар аз одоби русуми ғизо хӯрдан ва либос пӯшидани аҷдоди худ чандон иттилоъ надорем.

Инҷониб ба воситаи алоқои вофире, ки ба луғату луғатшиносӣ (terminology) дорам, ба ҷамъоварии китобҳои аз ин қабил ҳамвора роғиб будам ва девони Бӯисҳоқро ҳар чӣ мегаштам, намеёфтам, то оқибат ба ночор аз рӯи нусхаи чопи китобфурӯшии «Маърифат»-и Шероз зероқӣ таҳия кардам ва ба баррасию мутолиаи он пардохтам ва гаҳ-гаҳ бархе мушкилоти онро ҳал мекардам. Чопи тозаи «Куллиёт»-и Бӯисҳоқ ин камбудро ҷуброн кард ва ману амсоли маро дар дастрасӣ ба ин девони ноёб машғуф сохт ва, лизо, бояд аз ношир ва мусахҳеҳи китоб мамнун бошем, ки ин мушкилро барои мо осон карданд.

Пеш аз он ки дар бораи чопи ҷадиди девони Бӯисҳоқ сухане бигӯем, бад нест ишорае ба шуаро дигаре, ки дар ин майдон асб тохтаанд, бишавад.

Аҳмади Атъима

Зоҳиран баъд аз Бӯисҳоқ, ки муҳаффафи Абӯисҳоқ аст, яке дигар аз ҳамшахриёни ӯ ва шояд аз ақвоми ӯ, ба номи Низомуддин Аҳмади Атъима (мутаваффоӣ 862 х.қ./1457-1458), на 850/1446-1447 ҷунонки дар сафҳои 111-и муқаддимаи Бӯисҳоқ зикр шудааст) ба пайравии Бӯисҳоқ ба сурудани шеърҳои дар заминаи таом ва ғизо пардохтааст ва ба иллати қурби аҳд, таъкиранависон ин дуру бо ҳам хилт кардаанд ва мутаваҷҷеҳ нашудаанд, ки онҳо ду нафар будаанд. Аҳмади Атъима низ дарвешсифат ва аз муридони Шох Доии Шерозӣ будааст.

Девони ин шоир мутаассифона ё аз байн рафтааст ва ё ҳанӯз ба дасти аҳли фазл наёфтааст, то мунташир шавад ва, ҷунонки, оқои Растагори Фасоӣ навиштаанд, 39

байт аз ашъори парокандаи ўро оқои Дабирсиёқӣ аз кутуби луғот ва фарҳангҳо илтиқот карда ва дар маҷаллаи «Яғмо» мунташир фармудаанд, ки дар муқаддимаи «Девон»-и Бӯисҳок нақл шудааст, вале ин байти маъруфи ӯ дар байни абёти мазкур дида намешавад, ки мегӯяд:

Аҳмад зи риёзат нашудат кашф бизан лут,

Чун нестӣ аз аҳли дил аз аҳли шикам бош.

ки нишон медиҳад Аҳмади Атъима аз сӯфиёни риёзаткаш будааст ва аз ашъоре, ки Шох Дои Шерозӣ, орифи машҳури Шероз ва шоири сӯфии қарни нӯҳум (мутаваффоӣ 870 х.қ./1465-1466) дар марсияи Аҳмади Атъима гуфтааст, бармеояд, ки ӯ олиму адиб буда ва китобҳои «Мутававал» ва «Мухтасар»-и Тафтозониро тадрис мекардааст. Ва аз улуми мухталиф баҳраманд буда ва Шох Дой ўро имом хонда ва рафиқи ростраву поки худ шумурда ва хулоса он, ки марде соҳибном будааст, ки умраш ба 50 сол нарасида будааст ва, лизо, ҳатто агар дар 49-солагӣ мурда бошад, (соли таваллудаш 813/1410-1411) мешавад, ки дар ҳангоми ғавти Бӯисҳок ҷавоне 14 – сола будааст ва агар зудтар мурда бошад, аз ин ҳам кӯчактар будааст ва дар ҳар ҳол баъид аст, ки бо Бӯисҳок маҳшур ва аз ӯ баҳраманд шуда бошад, магар он ки бо ӯ нисбате дошта бошад.

Зимнан, дар муқаддимаи «Девон»-и Бӯисҳок, оқои Растагори Фасоӣ ҷаҳор моддаи таърих аз Шох Дой барои Аҳмади Атъима нақл кардааст, ки дутои он иштибоҳ аст. Яке аз моддаи таърихи аввал, ки бояд ба сурати «бувад хурдам» ислоҳ шавад, то соли ғавт 862/1457-1458 ба даст ояд ва дигарӣ моддаи таърихи ҷаҳорум, ки бояд ба сурати «ва-л-имому қад иртаҳала» ислоҳ шавад (ва дохили нақли қавл аст) ва дар мисраи дувуми хамин шеър «ал-ачалл» дуруст аст ва шояд мисраи сеум ҳам «Низомуддин» дуруст бошад, чӣ вазни мухтал аст. Зимнан агар абёти Аҳмади Атъима бар ҳасби қофия мураттаб шуда буд, маълум мешуд, ки абъёти 10,16,22,31 аз як ғазал аст ва абёти 18 ва 29 низ аз як ғазали дигар.

Ҳаким Сурӣ

Ин шоир, яъне Тақии Дониш маъруф ба Зиёи Лашкар ва Мусташори Аъзам (мутаваффоӣ 1329 шамсӣ/1950) илова бар ашъори ҷиддио кутуби адабӣ ва ахлоқию таърихӣ девоне дорад дар ду ҷилд ба номи Ҳакими Сурӣ, ки куллан дар васфи таому ғизоҳои мухталиф аст ва чун ӯ мутааллиқ ба асри ҳозир аст, ашъораш барои ҳама қобили фаҳм ва латоифи он қобили дарк аст ва, лизо, бештар аз шуарои пешин чун Бӯисҳок ва Аҳмади Атъима шӯҳрат ёфт ва чун дар додгустарӣ иштиғол дошт, лизо девони ӯ, ки дар 1919 ҷоп шуд, ба зудӣ машҳур гардид. Дар моддаи таърих, ки барои ҷилди аввал гуфтааст, соли 1325/1907-1908 қамарӣ ва барои ҷилди дувум 1356 /1937-1938 қамарӣ ба даст меояд ва ин нишон медиҳад, ки пеш аз интишори китобҳои ашъораш мунташир ва маъруф шуда буд. Ӯ дар тазмини ашъори дигарон ва шарҳи ағзияю одоби пурхӯрӣ ба хубӣ аз ӯҳда баромадааст ва худ дар муқаддимаи ҷилди аввал мегӯяд, ки: «Ин ашъор, ки ба тибат сурудаам, бар тамоми ашъори дигарам фузунӣ ёфт ва дар афвоҳи мардум афтод». Шояд ҷопи ҷадиде аз он мавриди истиқболи удабо қарор гирад.

Бисмили Шерозӣ

Ҳоҷӣ Муллоҳасан Бисмил мулаққаб ба вакилшаръ (мутаваффоӣ 1247х.қ./1831-1832) девоне дорад аз ашъори ҳазл, ки дар он ашъоре дар васфи атъима омадааст ва аз намунаҳои, ки дар муқаддимаи «Куллиёт»-и Бӯисҳоқи Атъима (3, с.112-113) зикр шудааст, устодӣ, хусни завқ ва лутфи таъи ӯ пайдост ва, эй кош, ашъори ӯ дар ин

замина ҷудогона чоп мешуд. Зимнан, дар чоп чанд ғалати матбааӣ дар ин ашъор ҳаст, ки беҳтар аст ислоҳ шавад, мисли «сангак» (с.112), «номи мо» (с. 113) ва «занг мебарад аз дил» (с. 113) ғалат чоп шудааст.

Мирзо Иштиҳо

Мирзо Абдуллоҳ ибни Ҳоҷӣ Фаридуни Гурҷии Исфаҳонӣ Мирзо Иштиҳо (мутаваффои 1289 ҳ.қ./1872-1873), ки падарашро дар замони Оғо Муҳаммадхони Қочор ба ҳамроҳи сад тани дигар аз Гурҷистон ба Исфаҳон оварданд ва Мирзо Абдуллоҳ дар соли 1245 ҳ.қ./1829-1830 дар Исфаҳон мутаваллид шуд ва аз ин қарор ӯ дар 44-солагӣ ғавт кардааст, аммо дар ашъораш сухан аз пирӣ мегӯяд, ки маълум нест ба муносибати мақом аст ё худро зуд пир эҳсос кардааст. Девоне дар васфи атъима дорад, ки ба хатти настаълиқ ба василаи Саид Ҳусейншоҳи Шоҳонӣ навишта шуда ва бо чопи сангӣ дар 1312 ҳ.қ./1894-1895 ба қатъи ҳабибӣ ба эҳтимоми Муштоқӣ соҳиби китобхонаи Фирдавсӣ дар 79 сафҳа чоп шудааст, ки қариб 1240 байт дорад. Чопи он чандон матлуб нест ва рӯи қоғози коҳист ва хаттот гоҳе калимотро ба ғалат навиштааст ва дар ҳар ҳол ашъораш нисбатан хуб ва дар бархе қисматҳо олий аст ва гоҳе ба нудрат бо ҳазл омехтааст ва чун оқои Растагори Фасоӣ мусаҳҳеҳи «Девон»-и Бӯйсӯқоқи Атъима аз ин китоб иттилоъ надоштаанд, зикре аз он накардаанд ва, лизо, маҳзи ошноии хонандагон чанд байт аз ғазалеро, ки ба иқтифои Ҳофиз сурудааст, дар ин чо меорем:

*Маишӯр гаштааст дар офоқ номи мо,
З-ин иштиҳои беҳади молакаломи мо.
Бо мо касе чи гуна занад лофи пурхурӣ,
К-ин сиккаро заданд дар аввал ба номи мо.
Гар рӯзи тамоми халоиқ кунанд чамъ,
Гардад гизои мухтасари субҳу шоми мо.
Он гунбади бузург, ки бар масҷиди шаҳ аст,
Сарпӯши кӯчакест ба қоби таоми мо.
Чоми зи чоми якшаба ояд ба Исфаҳон,
Гар акси оши барг бубинад ба чоми мо.
Бандам ҳаёли пухтани нон дар танӯри дил,
Ин ҳам яке бувад зи ҳаёлоти хоми мо.
Пиронасар чу мо ба ҷаҳон ёри пашмакем,
Воҷиб бувад ба пиру ҷавон эҳтироми мо.
Қаннодро зи мо бирасонад касе салом
В-он гаҳ зи рӯи лутф бигӯяд паёми мо:
«Чун зикри хайри мо ҳама ширини шумост.
Дур аз мурувват аст бувад талх коми мо».
Аз файзи оми шарбати норанҷ оқибат,
Беи аз сиканҷабин ба ҷаҳон шуд қавоми мо.
Азбаски оташам ба дил аст аз гами кабоб,
Сӯзад самандаре, ки кунад қайди боми мо.
Мушиқил, ки рӯзи ҳашир барорем сар зи хок,
То бӯи қурмае нарасад бар машиоми мо.*

(Нақл аз сафҳаи 9 «Девон»-и Мирзо Иштиҳо мутахаллис ба Саргашта ва ё гоҳе мутахаллис ба Иштиҳо).*

Дар бораи тасхеҳ ва таҳқиқ

Тасхеҳ ва таҳқиқ дар бораи як китоб аз муаллифе, ки мутааллиқ ба замонҳои пешин аст ва дастрасӣ ба ӯ нест, чанд марҳила дорад.

Аввал, ки аз ҳама болотар аст, таҳзиб ё таҳрири китоб аст ва ин фақат аз ӯҳдаи касе бармеояд, ки илму дониши ӯ дар ҳадди нависандаи аслии китоб бошад, то битвонад иштибоҳоти ношӣ аз ғалати нуссоҳ ва ё мутарҷимини китобро ислоҳ кунад ва матолиби зоидро ҳазф ва дар сурати ниёз матолибе бад-он бияфзояд, то қобили фаҳм ва дарк шавад. Дар ин қор матолиби китоби асли ба таври комил ва бидуни ҳеч каму зиёди ироа мегардад. Аммо, дар ҳақиқат, китоби ҳосил аз ин қор китоби чадидест, ки натиҷаи кори муҳаққиқ ва муҳаррир аст. Мисоли комили чунин таҳқиқе таҳрири Уқлидус аст, ки Хоҷа Насири Тӯсӣ навиштааст. Пайдост, ки ин қор фақат дар мавриди китобҳои илмӣ имконпазир аст ва наметавон, масалан, дар мавриди девони шеър ё матни адабии насрӣ, чун «Гулистон»-и Саъдӣ ё «Қобуснома» чунин қореро кард. Бархе аз қутуби фузалои мо ниёз ба чунин таҳрире дорад, мисли «Сабкшиносӣ»-и Маликушшуаро Баҳор ё «Ғоҳшуморӣ»-и Тақизода.

Марҳилаи дувум ё равиши дувум тасхеҳи мутуни адабӣ ва шеърӣ бар асоси нусахи хаттӣ аст, ки мавҷуд аст ё дар дастрас аст. Дар ин равиш яке аз нусхаҳо, маъмулан қадимтарин нусха ва гоҳе нусхаи чадидтаре, ки саҳеҳтар менамояд, ба унвони нусхаи асос ё ба қавли арабҳо нусхаи модар (умм) интиҳоб мешавад ва матни аслиро бар пояи он мегузоранд ва фақат дар мавриде, ки иборат мағшуш аст ё ғалат ба назар меояд, аз рӯи нусхаҳои дигар тасхеҳ мекунанд. Бехтарин қор ин аст, ки нусхабадалҳои муҳим ҳама забт шавад, то агар аҳёнан мусаҳҳеҳ иштибоҳ карда битавон аз рӯи нусхабадалҳо ба сурати саҳеҳ даст ёфт. Мабнои ин равишро аллома Муҳаммади Қазвинӣ – нахустин бор устувор кард ва қутубе чандро бад-ин равиш тасхеҳ кард. «Калила ва Димна»-и тасхеҳи Мучтабои Минавӣ ҳам намунаи дигаре аз ин қор аст ва, албатта, намунаҳои мушобеҳи ин қорҳо нисбатан кам аст ва ғолибан равиши содатаре дар пеш гирифта мешавад.

Марҳилаи сеюм, дар ҳақиқат малғамаст аз вириши меконикӣ ва тасхеҳ ба равиши дувум, ки услуби саҳеҳи илмӣ комилан дар он муроот намешавад ва дар натиҷа китоб фақат ба сурати зоҳиран ороштае ироа мегардад, бидуни он ки аҳли таҳқиқро комилан розӣ кунад.

Тасхеҳи девони Абӯисҳоқи Атъима

Ин китоб ибтидо ба василаи Мирзо Ҳабиби Исфаҳонӣ* мутахаллис ба Дастон (мутаваффои 1311 х.қ./1893-1894) тасхеҳ ва дар 1302 х.қ./1885 дар Қўстантания (Истонбул) чоп шуд, ки аз рӯи он китобфурӯшии «Маърифат»-и Шероз дар 1360 шамсӣ чопи дигаре мунташир кард. Мирзо Ҳабиб вожаномае ҳам дар 13 сафҳа барои ин китоб таҳия кард, ки дар охири он чоп шудааст ва бисёр қобили истифода аст, ки мутаассифона дар чопи оқои Растагори Фасоӣ ҳазф шудааст ва ин, албатта, ба ҷуз рисолаи кўчакест, ки худ Бӯисҳоқ дар бораи асомии ағзия ба танз навиштааст, ки дар нӯҳ боб танзим шуда ва дар 12 сафҳа дар хотимаи девони Бӯисҳоқ омадааст. Мирзо Ҳабиб ба ин рисола унвони «Фарҳанги «Девон»-и Атъима» додааст, вале, зоҳиран, исми воқеии он рисолаи «Нӯҳ боб» будааст, ки ин номро худи Бӯисҳоқ бад-он дода будааст.

Бӯисҳоқ худ дар хотимаи ин рисола менависад: «Акнун агар касе пурсад, ки ҳикмат чист, ки ин латоиф ба нӯҳ боб баён кардӣ?» Ҷавоб ин аст, ки адади даҳ ададе дар ҳадди камолтаст ва нӯҳ мунтаҳои нуқсон ва дигар он ки чун бандагӣ Мавлоно

Убайди Зоконӣ «Даҳ фасл» фармуда, мо «Нӯҳ боб» ихтиёр кардем, то ин аз он мумтоз бошад» (3, с. 292). Ва ин ишораест ба рисолаи «Даҳ фасл» ё китоби «Даҳ фасл», ки дар куллиёти Убайди Зоконӣ чопи Маҳҷуб омадааст ва дар он луғот ба ҳазл маъно шудааст ва Бӯисҳоқ «Даҳ фасл»-и Убайдро ба мустароҳхона ва «Нӯҳ боб»-и худро ба матбаҳхона ташбеҳ кардааст. Зеро ки аз шеъри Убайд бӯи банди шалвор меояд ва аз сухани худаш роиҳаи суфра. Ва аз ин гузашта, то он ҷо ки ин ҳакир таҳқиқ кардааст, калимаи «фарҳанг»-ро дар кутуби луғати форсӣ ба маънои донишу ақл ва адаб донистаанд ва дар садаи ҳаштум ва авоили садаи нӯҳум ханӯз дар Эрон ба маънои китоби луғат (dictionary), комус (lexicon), воҷанома (vocabulary) ё фарҳанги луғоти мушкила (glossary) ба кор намерафтааст ва, зоҳиран, ибтидо дар Ҳиндустон бад-ин маъно ба кор бурда шуда. Пас баъд аст, ки Бӯисҳоқ номи рисолаи худро «Фарҳанги «Девон»-и Атъима» гузошта бошад ва оқои Растагори Фасоӣ ҳам аз Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ дар ин номгузорӣ тақлид кардааст. Дар ҳоле ки эшон нусахи хаттии мутааддиде аз девони Бӯисҳоқро дар даст доштанд, ки зоҳиран дар ҳеч қадом чунин номи наёмадааст. Дар «Девони албиса»-и форсӣ ҳам ба тақлиди Бӯисҳоқи Атъима фарҳанги кӯчаке омадааст, ки номи онро «Даҳ васл» гузоштааст (ишора ба васла ва қатаоти порча ва либос).

Зимнан ин ки Бӯисҳоқ навиштааст: «Адади даҳ ададе дар ҳадди камол аст ва нӯҳ мунтаҳои нуқсон» (3, с. 292), зоҳиран ишорааш ба ояи каримаи «**тилка ашаратун комилатун**» (5, 2/196) / ин даҳаи тамом аст, ки мефармояд ин даҳ комил аст ва лизо ҳар ҷӣ аз даҳ камтар бошад, ноқис аст, ки Бӯисҳоқ ба таъбири латифе гуфтааст, ки нӯҳ мунтаҳои нуқсон аст, яъне агар адади камтар аз даҳ ноқис бошад, пас аз адади як нуқсон шуруъ мешавад ва ба нӯҳ хатм мешавад, ки охири нуқсон аст ва чун ба даҳ бирасад, адади комил ба даст меояд ва дар ин таъбир хостааст ҳафзи чаноҳ ва тавозӯъ кунад, ки агар Убайд даҳро интиҳоб кардааст, ки адади комил аст, ман нӯҳро интиҳоб мекунам, ки ҳадди аълои нуқсон аст».

Нақизаҳои Бӯисҳоқ

Бӯисҳоқи Атъима бисёре аз ғазалиёти худро ба иқтизои ғазалиёти шуарои пеш аз худ сурудааст. Мирзо Ҳабиби Исфаҳонӣ ба назари худ шеърхоеро, ки улғуи Бӯисҳоқ будааст, пеш аз ҳар ғазал зикр кардааст ва дар бисёр аз ин улғуҳо иштибоҳ кардааст. Оқои Растагори Фасоӣ пиндоштаанд, ки Бӯисҳоқ худ ин сармашқхоро пеш аз ҳар ғазал навиштааст ва, лизо, дар муқаддимаи «Куллиёт»-и Бӯисҳоқ навиштаанд, ки Бӯисҳоқ 129 ғазалро дар ҷавоби шоирони мухталиф сохтааст, аммо дар 12 маврид дар интисоби шеър ба ғӯяндаи воқеи он дучори хато шудааст.

Вале, дар ҳақиқат, ин Мирзо Ҳабиб будааст, ки дучори хато шудааст, на Бӯисҳоқ. Чи тавр мумкин аст, Бӯисҳоқ, ки муриди шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ буда, шеъри ўро ба Мавлоно Румӣ нисбат диҳад ё шеъри Саъдиро ба Салмони Совачӣ мансуб кунад? Ва аҷиб аст, ки оқои Растагор нусахи хаттиро дар даст доштанд ва мутаваҷҷеҳи ин нуқта нашуданд ва интизор мерафт, ки эшон девонро аз рӯи нусаҳои хаттӣ ва ба вижа аз нусае, ки дар 842, яъне ҳудуди 15 сол баъд аз ғавти Бӯисҳоқ навишта шудааст, тасхеҳ фармоянд ва матне мутобиқи асл ироа кунанд ва аз изофоти Мирзо Ҳабиб иҷтиноб наоянд ё онҳоро дар ҳошия биёваранд. Масалан, Мирзо Ҳабиб бо дидани Маснавии кӯтоҳе ба матлаи

*Ҳар он нон, ки талх аст ўро сиршифт,
Гараи худ ба чангол хоҳӣ сиршифт.*

Мисрае аз як маснавӣ ба ёдаш омада ва пиндоштааст, ки аз Низомӣ аст ва, лизо, дар болои он навиштааст: Низомии Ганҷавӣ фармояд: «Агар байзаи зоғи зулмат сиришт».

Ва оқои Растагори Фасоӣ бидуни таҳқиқ ин маснавиро ба унвони «Маснавӣ дар нақизаи Низомӣ» чоп кардаанд (с.89). Дар ҳоле ки, аввалан, мисраи мазкур аз Низомӣ нест ва аз Абдуллоҳи Ҳотифӣ, ҳамширазодаи Абдурраҳмони Чомӣ аст. Чунон ки дар «Оташкада»-и Озар омадааст (6, с. 81) ва Ҳотифӣ дар 927 ҳ.к. / 1579-1580 ғавт кардааст, яъне дуруст сад сол баъд аз Бӯисҳок. Пас, бешак Бӯисҳок наметавонистааст дар баробари он нақиза бигӯяд. Пас, дар ин кори Мирзо Ҳабиб ду иштибоҳи азим аст: яке он ки шеърӣ Ҳотифиро ба Низомӣ нисбат додааст ва дувум, он ки татаббӯи Бӯисҳокро натавонистааст ташхис бидиҳад, ки аз кадом шоир будааст. Ва оқои Растагори Фасоӣ бо он ки дар саҳифаи 80-и муқаддимаи худ тасреҳ кардаанд, ки мисраи «Зоғи зулматсиришт» ба иқтифои шеърӣ Фирдавсӣ аст, ки гуфта:

*Дарахте, ки талх аст вайро сиришт,
Гараи барнишонӣ ба боғи биҳишт...*

Ва бо таваҷҷӯҳ ба ин ки дар маснави Бӯисҳок ҳам дар қофияи нахустини байт «сиришт» ва «талх» такрор шудааст, бехтар буда, ки менавиштаанд ин шеър ба иқтифои шеърӣ Фирдавсӣ аст, на Низомӣ ва на Ҳотифӣ ва татаббӯоти дигаре ҳам ҳаст. Масалан, Шайх Баҳой қитъае дорад дар китоби «Нон ва ҳалво», ки бо байти зер шурӯъ мешавад:

*Луқмаи ноне, ки бошад шубҳанок,
Дар ҳарими Каъба Иброҳими пок.
Ило охир.*

Зимнан, Бӯисҳок теъдоди зиёде аз абёт ва масореи дигаронро тазмин кардааст, ки дар ҳавошии китоб зикр нашудааст. Хулоса, он ки чун ман аз диди луғатшиносӣ ба ин китоб менигарам, дилам мехост, ки китоб дақиқан мутобиқ бо яке аз нусхаҳои хаттии даҳгона ва, ба вижа, нусхаи аввали чоп мешуд ва тамоми нусхабадалҳои дигар дар зер сафаҳот сабт мегардид, то мизони сиҳҳати китоб ба даст ояд. Масалан, дар муқаддимаи китоб ихтилофоте бо чопи Мирзо Ҳабиб дида мешавад, ки дар нусхабадалҳои зайли он сафҳа зикр нашудааст ва намедонем, ки дар нусхаи асос чӣ гуна будааст. Филмасал, «мунқариз» дар сатри дувум дар чопи қаблӣ «вазӣ» аст ва дар сафҳаи баъд (с.4) сатри панҷум ба чопи «фаронӣ» дар чопи қаблӣ «фарнӣ» («фаранӣ») аст ва дар сатрҳои шашуму ҳафтум феълҳои «кӯбанд» ва «рӯбанд» дар чопи қаблӣ «кӯбиданд» ва «рӯбиданд» ба сурати мозӣ аст, ки ба афъоли қабл ва баъд таносуби бештаре дорад. Дар сафҳаи 195 сатри чаҳорум байте арабӣ омадааст, ки дар ҳақиқат натиҷаи дубайтӣ аст, ки дар сатри шашум ва ҳафтуми с. 202 омадааст ва бояд баъд аз он ду байт бошад, чунонки дар с. 102-и чопи қаблӣ дида мешавад ва маълум нест, чаро онро аз ин қитъа чудо карда ва ба аввали қитъаи дигаре, ки дар с. 103-и чопи қаблӣ омадааст, часбонидаанд ва дар с. 197 байти даҳум бояд дар охири қитъа қарор гирад, чунонки дар с. 107-и чопи қаблӣ дида мешавад. Аз лиҳози ви роиши миконикӣ низ бояд гуфт, ки бисёре аз вергулҳо зоида аст ва ман фақат барои ихтисор як мавридро зикр мекунам. Дар сафҳаи 188 дар ғазале, ки ба татаббӯи Салмони Соваҷӣ омадааст, дар байти дувум «ғозии асб» (бо касри «ё»-и ғозӣ) дуруст аст, чунонки ин таъбир дар сафаҳоти 29 ва 261 ҳам омадааст ва тамоми вергулҳои ин байт зоида аст ва илова бар он касраи «асб» агар дуруст бошад, чаро баъд аз он вергул

омадааст? Ва ин байт дар чанд фарҳанги форсӣ ба унвони шоҳид барои «ғозии асб» зикр шудааст. Ҳақир чунон ки гуфтам, фақат аз диди луғатшиносӣ ба ин китоб менигарам ва аз назари адабӣ бисёре аз абёти он бароям муҳам аст ва умедвор будам, ки бо мурочиат ба нусхабадалҳо маънои онҳо бароям равшан шавад, ки ин орзу бароварда нашудааст. Аз ғалатҳои чопии китоб, ки кам нест, феълан сарфи назар мекунам, мисли «суфраи» дар с. 44 муқаддима сатри 6, ки «суфрой» чоп шуда ё «руҳи мани мискин» дар с. 5, ки «арвоҳи ин мискин» чоп шудааст, ки бемаънӣ аст ё «наҳз» дар с. 275, ки аз лиҳози қофия дуруст нест.

Бо ҳамаи мулоҳизоте, ки дар боло зикр шуд, чопи ин китобро бояд ба фоли нек гирифт ва аз заҳамоти оқои Растагори Фасоӣ дар таҳияи ҳавошии бисёр ва тавзеҳоти муфиде, ки афзудааст ва нусхабабалҳое, ки ба ҳар ҳол овардаанд, сипосгузори қард ва, агар матолибе арз шуд, барои беҳтар шудани қор дар чопи баъдӣ аст, вагарна ин банди ҳақир ҳар асаре, ки ба бозори илм ва маърифат ояд, бар дидаи миннат мегузорам, ва аз ноширону мусаҳҳеҳон ва муаллифону мутарҷимон ниҳояти ташаккурро дорам.

Тавзеҳот

С.127. С. Абёти мазкурро мусаҳҳеҳи «Куллиёт»-и Атъима Мансур Растагори Фасоӣ дар сафҳаҳои чихилу як-чихилу се овардааст.

Тафтозонӣ Саъдуддин Масъуд ибни Умар ибни Абдуллоҳи Хуросонӣ – файласуф, олим ва мантиқшиноси форсу тоҷик. Соли 1320 дар деҳаи Тафтозони Нисо таваллуд ёфта, соли 1392 дар Самарқанд фавтидааст. Қутбуддини Розӣ ва Аздуддини Иҷи устодони ӯ буданд. Асарҳои ба масоили фалсафа, мантиқ, сарфу наҳв ва илми баён омаданд. «ал-Мухтасар-ул-маонӣ» ва «ал-Мутаввал» аз ҷумлаи таълифоти ӯ мебошанд.

С. 128. с. Дар пешгуфтори Растагори Фасоӣ (с. 112) истинодан ба «Тӯҳфаи Сомӣ»-и Сом Мирзо боз як шоири аътимасаро – Хизрии Астарободӣ зикр шудааст.

Дар қатори шоирони аътимасаро адиби маъруфи асри XIX Мовароуннаҳр Абдулқодирхочаи Савдуро номбар кардан зарур аст, ки бо сабабҳои маълум дар Эрон иштиҳор надорад ва эҷодиёти ӯ аз мадди назари муҳаққиқони эронӣ дур мондааст. Ашъори Савдо соли 1958 дар Тоҷикистон ба чоп расидааст (7). Ҳамчунин қобили зикр аст, ки мунтахаби ашъори Абӯисҳоқи Атъима аз рӯи девони истонбулии ӯ соли 1975 ба эҳтимоми академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Абдулғанӣ Мирзоев ба чоп расидааст. Дар пешгуфтори муфассал, ки 73 сафҳаро дар бар гирифтааст, А. Мирзоев ҳаёт ва эҷодиёти шоирро мавриди таҳлили амиқ ва ҳамаҷониба қарор додааст (8).

С.. Мирзо Ҳабиби Исфохонӣ (ваф. 1311 х.қ) аз равшанфикрони қарни XIV-и хичрии қамарии Эрон аст. Ӯ ба тоифаи алибеглуи қаробогӣ мансуб буда, дар шеър «Дастон» таҳаллус мекард. Аз аҳолии Бан - аз ободиҳои аъмоли Исфохон буд, бино бар ин бо нисбаи «Исфохонӣ» шӯҳрат дорад. Таҳсилоти ибтидоияшро дар Исфохон ва Техрон ба анҷом расонидааст. Мирзо Ҳабиби Исфохонӣ хаттоти хеле моҳир буд. Аз ҷумла Мучтабои Минавӣ нусхаи хаттии тарҷумаи «Ҳоҷӣ Бобои Исфохонӣ»-ро, ки тавассути Мирзо Ҳабиби Исфохонӣ сурат гирифтааст, пайдо кардааст. Муддате дар Бағдод таҳсил кардааст. Соли 1283 х.қ. бо иттиҳомҳои ҳаҷв қардани сипаҳсолор Муҳаммадхони Садри Аъзам мавриди таъқиб қарор гирифта, ба Туркия гурехтааст. Соли 1311/1893-1894 дар Истонбул даргузашт ва ӯро дар доманаи кӯҳи Улудоғ ба хок супориданд.

Мирзо Ҳабиб аз адабиёти Ачабу Араб хуб огоҳӣ дошт, бо забонҳои туркию фаронсавӣ ошноӣ доштааст. Аз осори ӯст: «Авоиди милал» (1302), «Барги сабз» (1304), «Хат ва хаттотон» (1305), тарҷумаи «Ҳочӣ Бобои Исфаконӣ», чопи «Девон»-и Убайди Зоконӣ, Бӯисҳоқи Атъима, «Девони албиса»-и Низоми Қорӣ ва ғайра.

Пайнавишт:

1. Кристенсен, Артур. Ирон дар замони Сосониён. Тарҷумаи Рашид Ёсимӣ. – Техрон, 1379. – 711 с.
2. Баҳор ва адаби форсӣ. Ҷ. 1. – Техрон, 1350. – 556 с.
3. Абӯисҳоқ Чамолуддин Ҳаллоҷи Шерозӣ маъруф ба Бӯисҳоқи Атъима. Куллиёт. Тасҳеҳи Мансури Растагор. – Техрон: Маркази наири мероси мактуб, 1382. – 131+330с.
4. Низоми Қорӣ. Девони албиса. – Қўстантаня, 1302. – 208 с.
5. Қуръони карим. Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 604+XXVII с.
6. Озар, Лутфалибек. Оташқада. – Бамбай, 1299.
7. Савдо Абулқодирхоҷа. Мунтахабот. – Сталинобод: Науриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 148с.
8. Мирзоев, Абдулганӣ. Абӯисҳоқ. – Душанбе: Донош, 1971. – 148 с.

Reference Literature:

1. Christensen, Arthur. Iran in the Epoch of Sasanides. Translation into Persian by Rashid Yosimi. – Tehran, 1379 hijra.- 711 pp.
2. Bahor and Persian literature. V.1. – Tehran, 1350 hijra. – 556 pp.
3. Abuiskhok Djamoluddin Khalloji Sherozi Known as Buiskhok Atimi. Collection of Works. Commentaries by Mansur Rastagor. – Tehran: Central publishing-house "Written Heritage", 1382 hijra. – 131+330pp.
4. Nizom Kori. Divan of Clothes. – Constantinopol, 1302 hijra – 208 pp.
5. The Holy Koran. Tajik Translated texts and Commentaries by Mukhammadjokn Umarov. – Dushanbe: Er-Graph, 2011. – 609+XXVII pp.
6. Ozar, Lutfalibek. Otashkada (The Temple of Fire-Worshippers) – Bombay, 1299
7. Savdo Abdulkodirhuja. Selected works. – Stalinabad: Tajikgosizdat (Tajik State publishing-house) 1958. – 148 pp.
8. Mirzoyev, Abdughani. Abuishak. – Dushanbe: Knowledge, 1971. – 148 pp.